

ד. דאורייתא קמרתחא ביה. וזהו העיר מקלט. ובגלעד ושכם דשכיחי רוצחים הרבו ערי מקלט, כמו שאמרו במכות. כי אין הש"י בא בטרוניא מאחר שבטבע התולדה שם שכיחי רוצחים, מסתמא שם שכיח דבר זה בקדושה דרתחא, דהיינו ערי מקלט, וכשבא להתפשטות, בא לרציחה הרעה. וגלעד ושכם בנחלת יוסף, כי 'לא תרצח' ו'לא תנאף' שניהם הפכים, כנודע. ושמעתי שערך כעדר העזים שגלשו מהר גלעד (שה"ש ד) – כידוע, שער הוא הדינים וגבורות שבאדם, והם קדושות מהר גלעד. ושוהו מה שאמר אחאב (מלכים-א כב) הידעתם כי לנו רמות גלעד – כי ידע שאין דבר שלא יוכל לתקן רק הריגת הנביאים, וראמות בגלעד היא עיר מקלט הרוצח (דברים ד). לומר שהיה זה בקדושה. וזהו כי לנו, אבל לא הצליח, ונאמר בקין נע ונד תהיה בארץ... (מתוך צדקת הצדיק פ).

כיו"ב כתב שם בס"י קיז (מכתב מאלהיו ח"ד עמ' 175). וכדברים הללו בצדקת הצדיק סי' רנ. ושם כתב ש'שכיחי רוצחים' היינו בשוגג. ואל תתמה על לשון 'רוצחים' – שמצינו שאף בשגגה נקראים בשם 'רוצחים' סתם – להלן י. 'הזרחת שמש לרוצחים'.
ע"ע: יערות דבש ח"ב א ד"ה ולכן בני הזהרו למאד ממצות שהשכל וטבע מחיבם.

דף י

'אמר אביי: בשכם נמי שכיחי רוצחים' – אך לא כמו בגלעד, כי אם כן יקשה שוב, בעבר הירדן שלש ובארץ ישראל שלש (עפ"י מהרש"א ועוד).

'וקדש עיר מקלט הוא, והכתיב וערי מבצר... וקדש... ותניא, ערים הללו אין עושין אותן טירין קטנים ולא כרכים גדולים אלא עיירות בינוניות?... – אף על פי שאין כתוב אלא ערי מבצר ושמא אינן גדולות? – פרש המשנה-למלך (רוצח ח,ח) שבדין שבברייתא נכלל גם כן שאין עושים אותה עיר מוקפת חומה אלא פרוזה, כי זו המשמעות של 'עיר' להוציא מ'כרך', ואפילו אינה גדולה. וכן דעת הרדב"ז (ח"ב תרפא). ומכאן כתב להוכיח שחברון אינה מוקפת חומה מימות יהושע, וקוראים בה מגילה ב"ד. (וכ"כ הרש"ש מגילה ה: וכ"פ כף החיים. ויש חולקים – ע' בקובץ 'תחומין' ח"א).

וטעם הדבר, כתב המשנה-למלך, שבעיר מוקפת חומה מצויים אנשים רבים, לכן חוששין שיארוב לו שם גואל הדם. ויש שלמדו כן מהמלה 'ערים' (שירי קרבן על הירושלמי. ואפשר גם ליתן טעמא דקרא – שחלק מהרגשת הגלות המכפרת הוא ע"י חוסר בטיחות והגנה. וי"א כדי שלא לעכב את הרוצח בכניסתו (שמעתי בשם הר' יהודה קיל). ויש שנתנו טעמים אחרים – ע' 'בירור הלכה' בפירוט).

ובערוך לנר נטה מדעה זו ונקט שאין איסור אלא בכרך גדולה, וכפשטות לשון רש"י. וקושית הגמרא היא מפני ש'עיר מבצר' מן הסתם היא גדולה, ואינה בגדר 'עיירה בינונית' (וכן פרש בהגהות חשק שלמה שבסוף המסכת).

ואולם בגמרא בסוף ערכין מבואר שבכלל דין זה שערי הלויים לא היו מוקפות חומה, וכמו שהוכיח המל"מ שם. וכן הוכיח החו"א או"ח סוס"י קנג. ועוד מבואר שם שיש רשות להקיפם אם ירצו, אלא שבתחילה בומן יהושע אסור שיהא להם חומה. עוד מבואר שם שדין זה אמור בכל ערי הלויים ול"ד ערי מקלט. וכבר העיר בכ"ז המל"מ (רוצח ח,ח). והשפת אמת (בערכין שם) כתב פירוש אחר, ולדבריו אסור להקיפם חומה גם לאחר זמן.

'נתמעטו אוכלוסייהן' – כלומר, אנשי החיל המגנים על העיר – 'מוסיפין עליהן. נתמעטו דויריהן' –

שאר התושבים – 'מביאין להם כהנים לויים וישראלים' – שיש בהם מדת ענוה ורחמנות, ולא יהיו שופכי דמים, ולא ימסרו את הרוצח ביד גואל הדם. ועוד, שאם יצטרכו לסמוך שם בית דין – ימצאו אנשים הכשרים לכך (עפ"י המאירי הריטב"א). ועוד, מביאים לשם קהל מגוון, שכל רוצח ימצא שם אנשים שדעתם קרובה לו, כדי שיהיה מרוצה בישיבתו שם ולא יצא (עפ"י ערוך לנר).

ענין נוסף: גדר קליטת הרוצח בעיר מקלט, לא רק משום שהוא שווה בתחומה, אלא משום שהוא נהיה חלק של הציבור והכלל של העיר. ולכך כאשר נתמעטו דיוריה, בטל הגדר של יושבי העיר כציבור אחד, ואין כאן אלא מספר יחידים הגרים במקום אחד. וזה ענין של 'כהנים לויים וישראלים' – שכן הרוצח זקוק להגנה של ציבור מעין כלל ישראל, וזה נפעל על ידי שמצויים בעיר כל שלשת הסוגים שישנם בישראל (עפ"י לקוטי שיחות כט עמ' 2).

עפ"י דברי רש"י נראה שיש לפרש 'אוכלוסיהן' – תושבים שמסביבות עיר המקלט. ואילו 'דיוריהן' – של העיר עצמה. והכחם אחד דייק מרש"י (בד"ה ואם אין שם מים) שהמדובר במ"ב ערי הלויים שנפלו להם בנחלה. ולפי"ז אפשר שהשיעור ב'כהנים לויים וישראלים' – שאם לא נמצאו לויים לדור שם, יביאו אף ישראלים.

'... ושויין שאין פורסין בתוכן מצודות ואין מפשילין לתוכן חבלים' – שדברים אלו מצריכים מקום רחב-ידיים, ומודמנים אליו אנשים מכל הסביבה (ערוך לנר). ובתוספתא נוסף: 'ואין עושיין בתוכה כלי זכוכית – כדי שלא תהא רגל גואל הדם מצוי שם'.

'תלמיד שגלה – מגלין רבו עמו, שנאמר וחי – עביד ליה מידי דתהוי ליה חיותא' – 'וחיי בעל חכמה ומבקשיה בלא תלמוד תורה – כמיתה חשובין' (לשון הרמב"ם הל' רוצח ושמירת הנפש ז, א). וע' להלן 'חרב על צוארי שונאיהן של ת"ח... ולא עוד אלא שמתפשין...'. מאי 'ולא עוד', והלא תוספת העונש לכאורה אינו ביחס כלל לעונש הראשון – אך לא כי אלא 'מטפשיין' שקולה אצלם כ'חרב'.

וכי"ב מצינו לענין דברים המצריכים נטילה אחריהן (באורח חיים ד, יח): 'ומי שעשה אחת מכל אלו ולא נטל – אם ת"ח הוא, תלמודו משתכת, ואם אינו ת"ח – יוצא מדעתו' – הרי ששכחת תלמוד לת"ח שקולה היא לגביו כיציאה מן הדעת... ואע"פ שמדובר כאן בתלמיד שאינו הגון, עצם העובדה שהוא התקבל כתלמיד הרי הוא בכלל 'מבקש חכמה' הגם שאינו 'בעל חכמה' בפועל, וגם חיי המבקש ללא תורה כמיתה חשובין, כדברי הרמב"ם. ע"ע חכמה ומוסר ח"א לז; מ; לקוטי שיחות כט עמ' 33.

– 'מזה רואים יסוד גדול לדינא בהלכות רב ותלמיד – שיש להם דינים וחובים זה על זה. מדמים אנו לכאורה, כי הרב יכול להתנהג כפי רצונו, ללמוד ושלא ללמוד, או להחליף את מקומו. מזה רואים שאין הדבר כן, אלא שהתלמיד יש לו חובים גדולים על רבו, עד שאם הוא גולה – גולה הרב עמו, וכן להיפך – גולה ישיבתו עמו'. (מתוך דעת חכמה ומוסר ח"ב סוס"ח. ומפורש בב"מ צו שעבודי הרב והתלמידים זע"ז, וכ"ה בטשו"ע חו"מ שמו, יג).

'מכאן שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון' – 'אין מלמדין תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו, או לתם. אבל אם היה הולך בדרך לא טובה, מחזירין אותו למוטב, ומנהיגין אותו בדרך ישרה, ובודקין אותו, ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו...'. (לשון הרמב"ם הל' תלמוד תורה ד, א). 'ואם אי אפשר להחזירו למוטב תחלה והוא דוחק ליכנס ללמוד – תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, ולא כיהושע בן פרחיה שדחה לפלוני בשתי ידיים' (לשון הגר"ז בשו"ע הל' ת"ת ד, יז). וביתר באור ב'קונטרס אחרון' שם:

'אף שהרב אין צריך להכניס את עצמו לספק זה, שמא לא יחזור התלמיד למוטב, ונמצא כזורק אבן למרקוליס, אבל התלמיד עצמו חייב להכניס את עצמו, דמה יפסיד, וגם הרב יש לומר שצריך להכניס את עצמו לבית הספק אם אי אפשר בענין אחר, אלא אם אפשר להחזירו תחלה למוטב עי"ז שלא יכניסוהו לבית המדרש – מדחים אותו תחלה...!'

מדברי כמה מהמפרשים נראה האיסור הוא משום השפעה שלילית של לימוד תורה על התלמיד שאינו הגון, וכענין 'לא זכה נעשית לו סם המות'. ואולם יש שנראה מדבריהם שאעפ"י שבכת התורה להועיל לתלמיד, שהמאור שבה בכחו להחזירו למוטב, אעפ"כ אסור למסור התורה למי שאינו ראוי (ע' בספר עלי שור ח"ב עמ' קיא עפ"י דברי רמח"ל בדרך ה' ח"ד פ"ב). ע"ע דעת חכמה ומוסר ח"ג רצו ובמובא ביוסף דעת תענית ז.

והו לשון רבי נחמן מברסלב (לקוטי מוהר"ן ח"א טז):

'וכשעוסק לעורר בני אדם, הוא צריך לשמור עצמו מתלמידים שאינם הגונים, כדי שלא יהא נדבק בו מהרע שלהם, שלא יזיק לו, כמו שאמרו רז"ל: כל המלמד תורה לתלמיד שאינו הגון וכו'. וכן אסרו חז"ל (שבת קח) לכתוב על עור בהמה טמאה שנאמר למען תהיה תורת ה' בפיך – מן המותר לפיך, וכשלומד עם אחר הוא בחינת כתיבה, כי הלשון הוא בחינת לשוני עט סופר מהיר – שנחקק ונכתב על לב התלמיד, כמו שנאמר כתבם על לוח לבך, ועל כן צריך שלא יהיו דבריו נכתבין על בחינת עור בהמה טמאה, היינו תלמיד שאינו הגון.

אך אי אפשר לבשר ודם להיות נשמר בעצמו שלא ישמעו תלמידים שאינם הגונים ממנו, ולזה צריך שיהיה לימודו וללמד ולשמור ולעשות, דהיינו שעל ידי לימודו עם תלמידו יהיה כאילו עשאו לחבירו וכאילו עשאו לדבר תורה, כמו שאמרו רז"ל (סנהדרין צט): כל המלמד בן חבירו תורה כאילו עשאו וכו' וכאילו עשאו לדברי תורה וכו'. וכשלומד בכוונה זו, אזי השי"ת שומר אותו, שלא יהיו דבריו נכתבין בכח הזכרון של התלמיד שאינו הגון...!'

'אהב כסף לא ישבע כסף – זה משה רבינו שהיה יודע שאין שלש ערים שבעבר הירדן קולטות עד שלא נבחרו שלש בארץ כנען, ואמר: מצוה שבאה לידי אקיימנה' – יתכן שכוונת הדרש, כשם שאוהב אדם כסף אף על פי שידוע שלא ישבע כסף, שהרי אדרבה, רעבונו יגבר בהתאם לרוב כספו שיש לו והגדלת מושגיו והרגליו, כאמרו 'יש לו מנה רוצה מאתים, יש לו מאתים רוצה ארבע מאות' – כמו כן משה רבינו ע"ה, שידע שלא 'ישבע' את המצוה – שלא יגמרנה – אהב לכל הפחות חלק ממנה.

ושמעתי לרמו 'אוהב כסף' – מלשון כיסופים, שאוהב עצם הכיסופים הגם שלא יזכה לגמור, וגם לא ייקרא על שמו [כמו שדרשו על 'כל המצוה' (בפרשת עקב) לענין עצמות יוסף שהעלאתם מיוחסת לישראל משום שהם זכו לגמור הדבר, ואעפ"כ משה התחיל בהעלאתם וזכה משום כך שנתעסק בו הקב"ה בקבורתו, כמו שאמרו בסוטה]. וכענין שאמר ר' טרפון [בגימטריא 'משה']: 'לא עליך המלאכה לגמור ואי אתה בן חורין להבטל הימנה' (מהרע"כ שיח').

מכאן דוגמא וסמך לענין המובא בספרי אחרונים שאף האנוס מלקיים המצוה בשלמותה, יעשה ככל שביכולתו, אף מקצת ממנה. ע' מנחת חינוך ו. וע' בפיה"מ לרמב"ם אבות ד, ב; משנה ברורה תעג, מג מאחרונים (– מי שאינו יכול לאכול כזית מרור, ילעס קצת); שו"ת תורה לשמה לרבנו יוסף חיים. ב (– מי שיש לו ט"ק ללא שיעור חיוב – ילבשנה. וע' משנ"ב טז, א ז משו"ת הרמ"א); שו"ת שבט הלוי ח"ג ב (– אין להניח תפלין פסולות, גם אם אין לו כשרות). ואכמ"ל.

'חרב אל הבדים ונאלו...' – פשטי' דקרא מיירי בקוסמים, ונראה שנקראו בדים על שם שמתבודדים להשרות על עצמם רוח טומאה, ולכך דרש מזה מה שדרש (מהגר"א נבנצל שליט"א).

מי גרם לרגלינו שיעמדו במלחמה – שערי ירושלים – שהיו עוסקים בתורה – ע' במובא בסנהדרין דד מהנצי"ב ז"ל.

(ע"ב) זוה שהרג בשוגג יורד בסולם... – בדוקא נקט 'יורד', שאם לא כן אינו גולה, כדתנן ריש פרקין.

זוה שהרג בשוגג גולה – משמע מכאן שאדם שהרג בשגגה – מוטל עליו חיוב לגלות, הגם שאין עדים בדבר ולא ידע גואל הדם להמיתו. – 'ולא ידענו על מה' שהרי הגלות לעיר מקלט אינה נועדה אלא להצלה מגואל הדם, ואם אין עדים בדבר היאך יהרגנו? ואפשר לומר שיכול להידוע לו, כגון שהודה או ע"י עדים פסולים, שהגואל פטור אם יהרגנו. כן כתב מהרש"א.

מפשט דברי המהרש"א ז"ל היה נראה לכאורה שאף לאחר גמר דינו לגלות, אין עליו חיוב אלא כדי להינצל מגואל הדם. אך נראה שאי אפשר לומר כן, שהרי פשוט הכתובים והמשניות דלהלן מורים שאסור לו לצאת אפילו לשעה אחת מעיר המקלט, ומשמע אפילו כשאין לו חשש סכנה. ועוד, הלא אפילו אם מת הרוצח לאחר שגמרו דינו, אמרו (להלן יא): שמגלים את עצמותיו, ומשמע שהוא דין גלות דאורייתא, הגם שאין שם ענין הצלה מגואל הדם.

וכן שנינו (יב): שההורג בעיר מקלט – גולה לשכונה אחרת, ומשמע בגמרא שם שהוא דין תורה. ואע"פ שהוא כבר מוגן. [אמנם בשו"ת אגרות משה (חו"מ ח"א קז) כתב שאם לא הלך לשכונה אחרת מותר לגואל הדם להורגו. ולכאורה יש לפקפק בדבר מצד הסברה, שהרי חיוב הגלות וההצלה אינם בהכרח תלויים זב"ז. ומה שהביא מהתוס' בזבחים (ק"ז) נראה שיש מקום לפרש לשונם 'כיצא חוץ לתחום' לא לענין הריגתו אלא לענין דין מצוותו]. הרי שהגלות עצמה מחויבת, לצורך כפרתו.

וכן נראה שמפורש הדבר בספרי (דברים יט): 'אין לי אלא רודף וגואל... לא רודף ולא גואל מנין, ת"ל רוצח רוצח – ריבה'. וכן נראה לכאורה מדברי הגמרא בכתובות לג: וברש"י שם, שחובשין אותו עד שיתברר דינו לגלות, ומשמע שהוא חיוב ולא רק אפשרות הצלה. – מכל זה נראה שהוא חיוב גמור ולא רק אמצעי הצלה.

אלא שיש מקום לדון לפני גמר דין, האם מוטל על האדם חיוב לגלות. [וכן יש לברר האם אדם גולה על פי עצמו, דכפרה היא כקרבן, אם לאו]. ופשוט לשון רש"י כאן משמע שמוטל עליו חיוב. [ויש לצדד שע"י דברי תורה שהם קולטים כמ"ש לעיל, מתקיים חיובו זה. וצ"ב].

אך גם אם ננקוט כהנחתו הפשוטה של המהרש"א ז"ל, שאין עליו חיוב בינו לבין המקום, אין קושיא מדוע ההורג בלא עדים נענש ברציחה אחרת כדי לגלות, כי ודאי הגלות היא עונש שהענישתו תורה לכפרת שגגתו, כמבואר בכל מקום (וע' שבעות ת. 'אי בשוגג בר גלות הוא'), ועל כן מובן שהקב"ה מזמין לו גלות בדרך זו, שזוהו עונשו המיוחד לו.

תנן, מוסרין לו שני תלמידי חכמים שמא יהרגנו בדרך, וידברו אליו. מאי לאו, דמתרו ביה דאי קטיל בר קטלא הוא, לא כדתניא וידברו אליו דברים הראוים לו, אומרים לו... – כתב החזו"ן איש (לקוטים למס' מכות): נראה שאחר שנגמר דינו לגלות ועוד לא הגיע לעיר המקלט, ובא גואל הדם להורגו – אין רשאים להציל את הרוצח מידו בעל כרחו אלא מבקשים הימנו, כמו שאמרו ששולחים עם הרוצח שני תלמידי חכמים כדי שידברו עם גואל הדם. ומשמע שאין מן הראוי לשלוח בעלי אגרופים שיעכבו את גואל הדם בעל כרחו. ומכל מקום אין גואל הדם עושה כהוגן בהריגתו, שהרי רצון חכמים שיפרישוהו ת"ח השלוחין לכך.

ואין כן דעת הגרא"מ שך זצ"ל (באבי עזרי הל' רוצח – קמא, ה,ה אות ג), וזו לשונו: 'ולדעתי זה אינו, ובודאי מונעין אפילו בעל כרחו, כיון שאין מצוה, ואפילו רשות אינו, אלא שאם הרגו פטור, ודאי שהחיוב למנוע רציחתו. ומה ששולחין שני ת"ח ולא בעלי אגרופין – אין ראייה, והרי שם במכות ד"י ב' רצה

הגמ' להוכיח מזה שהת"ח מתרין אותו אי קטיל בר קטלא הוא, ואפילו הכי אין שולחין אתו בעלי אגרופין, ובהכרח שאין זו ראי' כלל. ובודאי החיוב למנוע ממנו הרציחה כיון שאסור הוא, אלא שאינו נהרג'.

א. נראה שדיוק החזו"א הוא ממה שאמרו ששולחין ת"ח לדבר אתו דברי בקשה. ואמנם לפי הס"ד שבאו כדי להתרות מוכן שנקטו ת"ח, שיודעים דיני ההתראה (כבסוטה ז. ובתוס' שם ד"ה כ"י). ואפשר שמלבד הת"ח היתה עמו שמירה אם היה חושש, ולא הוצרכו לומר (וע' בחזו"א שם ד"ה והא דפריך), אבל לפי מה שאמרו שאינו נהרג, כל מטרת המלום אינה אלא לדבר על לבו, ואם כן מדוע נקטו ת"ח ולא בעלי אגרופין. ומוזה דייק שאין רשות בע"כ.

ב. לכאורה נראה שגם לדעת האבי-עזרי, לא ניתן להציל בנפשו של גואל הדם – שודאי אין לו דין 'רודף'. ואם הרוצח עצמו קם עליו והרגו כדי להציל נפשו – לפי מה שכתבו האחרונים (ע' משנה למלך הל' רוצח א, טו; ערוך לנר להלן יב ועוד) שכל שאין מצוה על גואל הדם להורגו – אם קם עליו הלה והרגו פטור, כל שכן כאן שאפילו רשות אין לגואל הדם להורגו [אף להחזו"א, ע"ש] – ייפטר. ובאגרות משה (אה"ע ח"א סוס"י לט) כתב שאפילו לדעת ר' יוסי הגלילי שמצוה ביד גואל הדם להורגו, אם קם עליו הרוצח והרגו כדי להציל עצמו – פטור.

עוד נחלק באבי עזרי שם, על דברי האחרונים (קצות החשן ב; חזו"א שם. וכ"כ בספר אור שמח הל' רוצח ב, ד כדבר ודאי) שכתבו שאף קודם שנגמר דינו לגלות, אם הרגו גואל הדם – פטור, אם התברר בסופו של דבר שאכן היה כאן רצח בשוגג. וכתב שברור לדעתו שקודם שב"ד פסקו דינו לגלות, ההורגו – נהרג עליו.

ענינים וטעמים

'והא כתיב ועליהם תתנו ארבעים ושתים עיר? אמר אביי: הללו קולטות בין לדעת בין שלא לדעת, הללו לדעת קולטות שלא לדעת אינן קולטות' – מובא בספרים שכנגד שש ערי מקלט ומ"ב ערי הלויים, שהן קולטות את מכה הנפש, כנגדן יש שש תבות בפסוק ראשון של 'קריאת שמע', ומ"ב תבות בפרשה ראשונה מ'ואהבת' – שהן בחינת 'ערי מקלט' לאשר חטא על הנפש בחטאים חמורים, ע"י שמתדבק ומוטר עצמו במסירות נפש בקבלת עול מלכות שמים ובאהבה גמורה בכל לבבו להי"ת.

ואותן שש ערים קולטות אף שלא לדעת – שהן בחינת מסירת נפשו ורוחו ונשמתו להש"י באמת ובתמים, על כל כחותיו וחושיו דעתו ושכלו. ואילו מ'ואהבת' שהוא קבלת מצות אהבת השם ושאר מצוות התורה, לזה אדרבה, צריך דעת ושכל גדול לקיימן.

ומה שאמרו שלא קלטו שלש הערים שהבדיל משה עד שלא קלטו השלש שבארץ כנען – יתפרש על הדרך הנזכרת; השלש ראשונות הן כנגד שמע ישראל ה' – והשלש הנותרות: אלקינו ה' אחד – שהן השלמת היחוד האמתי שה' הוא האלקים, וזה נשלם רק בבואם אל הארץ, שעל הדר בה אמרו 'דומה כמי שיש לו אלוך', ורק בה נעשה בחינת 'אלקינו ה' אחד', אבל קודם לכן שעדיין לא נשלם הסוד הפנימי, לא היו קולטות (עפ"י אודה ישראל (מאפטא) סוף מסעי, ובפרשת בשלח ד"ה ורבנן. וכן בשם משמואל מסעי).

'או יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש... הזרחת שמש לרוצחים' – להכין להם

מידי דחיותא, כגון תלמיד שגלה מגלים רבו עמו, כי עד כדי כך מגיעה הזרחת השמש לרוצחים! ול'איבא דאמרי' משבח הקב"ה את משה רבינו ע"ה שהתאמץ לקיים מצות ערי מקלט – המצוה האחרונה בחייו. לא מצא אבי הנביאים מצוה יותר חשובה להתעסק בה סמוך למיתתו אלא זו: להזריח שמש לקשי יום אומללים. התחלתו וירא בסבלתם וסופו ערי מקלט כי כל חייו הזרחת שמש כבירה לדורו ולכל הדורות. זהו כל האדם, להיות 'מזריח שמש'. זהו היסוד לכל המצוות ולכל יחסנו בין אדם לחברו... (מתוך עלי שור ח"א עמ' קצ, עע"ש).

'... רוב התורה בנויה על הטבת זולתו, דהיינו להיות טוב לבריות... וע"כ מצינו שהזהירה התורה בהטבת הבריות גם לרוצחים, להכין להם ערי מקלט... וגם ברוצחים במזיד אמרו (סנהדרין צט). ושפטו העדה והצילו העדה – לחפש להם זכות. ומה נואלו בני אדם שכשיראו איזה אדם עובר עבירה, מתגברים בשנאתם עד לירד לחייו ושלא להחיותו, וכשחוק יחשב להם להחיותו. ולא כן דרך התורה...'

ובאמת האדם כשקובע עצמו באיזה ענין, מתרפה הוא בענין אחר. למשל מי שעוסק בחזוק התורה מתרפה בענין האהבה והטבה לבריות, כי השכל שלנו דל הוא להקיף כל הפרטים במשקל השוה. ועל כן עלינו להתחזק בזה הרבה להטיב מדותינו וטוב לנו' (מתוך חכמה ומוסר לרש"י מקלם ח"ב כא. ועע"ש קיט).

'מנין לדברי תורה שהן קולטין' – בספר שם משמואל (שמות תרע"ב) הביא בשם אביו (בעל האבני נור) בטעם רוצח בשגגה שגולה לערי הלויים, משום שמי שחטא בחיים, נלקחה ממנו חיותו שלו, ועל כן אף שאין עליו עונש, שהרי בשוגג עשה מה שעשה, מ"מ איבד חיותו. וזאת עצתו – שישאב חיים חדשים באמצעות הלויים, כי הם דבקים במקור החיים, שלשון לוייה – חיבור ודבקות, ועל כן עבודתם בשיר שהוא דבקות וחיבור. וזהו שנאמר ונס אל אחת מן הערים האל – וחי.

והוסיף שם שזהו ענין קליטת דברי תורה; כמו שבאמצעות ערי מקלט הוא משיג חיים חדשים, כמו כן באמצעות התורה (וע"ע שם בפרשת ויקהל).

(ע"ב) 'בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו...'

'פעמים שרואה בברור שהש"י מסייעו ומסכים עם מעשיו, עם כל זה אינו ראייה כי מעשיו ישרים באמת, ועל זה נאמר מדריכך בדרך תלך ודרשו רז"ל: בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו, וואמר בדרך דרצונו לומר בספר משלי, דרך התורה, כמ"ש לעיל אות מח – כי אין הש"י מסייע אלא כשהוא על פי דעתו הולך בדרך התורה. ומה שלמדו מבלעם – גם לפי דעתו של בלעם כפי סיטרא דיליה, היה דרך זה ישר לו כפי מה שהוא, ומובן...'

וזה היתה גם כן התלוננות בני ישראל אתם המתם את עם ה' (במדבר יז) – אף על פי שראו הפלגת הנס באבדם, מכל מקום חשבו על זה כי לא בשמים היא, ואין לסמוך על זה שהדין עם משה ואהרן נגד קרח ועדתו, רק אתם רציתם לילך בדרך זה, וזכותכם גדולה, ולכך המיתם את עם ה' (צדקת הצדיק סד).

וראה עוד שם בס' רמט: 'החשק, יש לו כח לפעול אותו דבר שהוא משתוקק לו הרבה, אפילו הוא רע, כענין בדרך שאדם רוצה לילך...'

‘אמר ר’ אלעזר: עיר שרובה רוצחים – אינה קולטת, שנאמר ודבר באזני זקני העיר... ואמר ר’ אליעזר: עיר שאין בה זקנים – אינה קולטת, בעינין זקני העיר וליבא’ – ויש ליתן טעם וסברא, כי עיר מקלט היא כמו חינוך מחדש לרוצחים, וזה לא יתכן אם התרבו והשתלטו הרוצחים על חיי העיר. וכן אם אין זקנים, אין כיוון ואין סיכוי לחינוך ושיפור (עפ”י בדרך טובים).

דף יא

‘דבר לחוד ידבר לחוד’ – יש לפרש שלכך ‘דיבור’ לשון קשה הוא, כיון שהמצווה אינו נכנע ונחת, וצריך כח בדיבור להשפיע עליו, וכן כדי לתקוע דברי תורה במוח ולב. ואולם כשהקב”ה ידביר העמים ויהיו כנועים תחתנו, אין צורך לקושי וכה, כי ה’נדבר’ נכנע ונחת [כמו באז נדברו – לשון נפעל, בהכנעה ונוחות] (ע’ מהרש”א ורש”ש, ועוד).

‘ואיתקש כל התורה כולה לתפילין, מה תפילין הלכה למשה מסיני לתופרין בגדין אף כל לתופרין בגדין. ואידך, כי איתקש למותר בפיה, להלכותיו לא איתקש’ – והדעה הראשונה סוברת שהוקש לכל, גם לענין ההלכה. אך לא שההלכה נאמרה בספר תורה, כי אז יצא שנחלקו ר’ מאיר ור’ יהודה ב’הלכה למשה מסיני’, וזה לא מצאנו, כמו שכתב הרמב”ם (עפ”י שו”ת הריב”ש החדשות יז).

א. צריך לפרש שזו גם כוונת הרמב”ם (ס”ט ט, יג) במה שכתב גבי ספר תורה ‘הלמ’מ’. ויש בארו שההקש לימדנו שכל שחל עליו שם ‘תורת ד’ צריך תפירה בגדין. ע’ פרי שמואל (שטיין).

ב. איך שנפרש, אין לנו מקור לומר שבדין ‘מן המותר בפיה’ התמעט פשתן וכדומה, שאין שייך בו מותר ואסור לפיך, אלא משם למדנו רק להוציא הטמאה שאסורה באכילה. ואכן כתבו פוסקים שכשמדברים תפלין בדבק, מותר להשתמש בדבק היוצא מן הארץ וכדו’, ואין צריך דוקא שיהא מבע”ח, וכמו שכתב בחזו”א (או”ח יא, ט). וכן הביא מהגנוב”י. [אך לכאורה אין הדבר מוסכם – ע’ ר”ן מגילה כד: שהביא דין ד’מותר בפיה’ לאפוקי זהב. ובשו”ת דברי חיים (מצאנו. ח”ב ז) באר שמשמעות ‘בפיה’ בא ללמד שכשר דוקא בדבר ששייך בו איסור והתר. וע”ע בשו”ת יביע אומר ח”א א אות ז; שו”ת משנה הלכות (לר”מ קליין שליט”א) ח”ז ו. וצ”ב].

ג. לפי מה שכתב הריב”ש שיש כאן נידון של מחלוקת ב’הלכה’ [וענין זה נתבאר במק”א] – צריך לומר שהעיקר כפי הגרסא ‘חזינן להו לספרי דבי חביבי’ ולא תפלין, שהרי ההלכה מוסכמת שתפלין צריכות תפירה בגדין. וכן נראה שהגיה בתוס’ שאנן. ויש שם ט”ס. ואולם הריב”ש שם בהביאו את סוגיתנו כתב ‘תפילי’. ובהגהות פורת יוסף מובא לפרש, לא שהניחו שם תפלין כאלו, שודאי אין חולק על ההלכה שצריך לתפרן בגדין, אלא להורות שגם אלו נקראים תפלין, להודיע שמי שאין לו תפלין אחרים חוץ מאלו – יניחם. וצ”ע.

‘אחד משוח בשמן המשחה... מחזירין את הרוצח’ – ע’ בזה פירוש פלאי בתוס’ רי”ד יומא מהדרו”ק ע”ג’ (כן העירנו הג”ר אביגדר נבנצל שליט”א. ונראה מהתרו”ד שפרש ‘מחזירין את הרוצח’ – מבית דין לעיר המקלט. וצריך תלמוד).

‘ואידך, מדלא כתיב הגדול – חד מהנך הוא’ – ור’ יהודה סבר לאידך גיסא, לכך לא כתוב ‘הגדול’ – כי משוח מלחמה הוא ולא כהן גדול, וכמו שנאמר בסדר שופטים ‘ונגש הכהן ודבר אל העם’. ולדעת חכמים, ה”א הידיעה של ‘הכהן’ מורה על הכהן המדובר קודם לכן [כדמצינו שדרשו כן בכמה מקומות – ע’ זבחים צג:]

שלוש ערים הבדיל משה בעבר הירדן מזרחה שמש, ומולן הבדיל יהושע בארץ כנען עוד שלש; חברון ביהודה כנגד בצר במדבר. שכס בהר אפרים כנגד רמות בגלעד. קדש בהר נפתלי כנגד גולן בבשן. ומחולקות בשוה על פני הארץ מצפון לדרום. בין העיר הצפונית ולצפון ובין הדרומית ולדרום כמרחק שבין עיר לעיר. ולא החלו לקלוט אלא לאחר שהיו כל השש מוכנות לקלוט, (לאחר י"ד שנה של כיבוש וחילוק. רש"י).

מלבד אותן שש ערים, היו עוד ארבעים ושתיים ערי הלויים, שגם הן קלטו את הרוצח, אם ברח לשם לדעת, כדי להקלט שם. ואילו שש הערים היו קולטות בין לדעת בין שלא לדעת. יש מצדדים לומר שאין נקראת קליטה לדעת אלא בשעת הכניסה לעיר, אבל נודע לו כשהוא בתוך העיר, אין זו קליטה לדעת (ע' מנחת חינוך תקכ; אמרי בנימין).

דף י

כג. אלו הלכות נאמרו בסוגינתנו בנוגע לסידור עיר המקלט, אופיה, ושאר פרטים הנוגעים לקליטתה?

כאמור, שש ערי המקלט קולטות בין לדעת בין שלא לדעת (- שלא ידע שהיא קולטת, ואפילו הכניסו חברו כשהוא ישן וכדומה. ראשונים). ואין עושיין אותם כפרים קטנים ונדחים, ולא כרכים גדולים, אלא עיירות בינוניות (יש אומרים שצריכות להיות פרוזות. וי"ח). ויהיו מצויים שם מים ומזון ושווקים, וסביבותיה מיושבות, וידורו שם כהנים לויים וישראלים. לדברי רבי נחמיה אין מכניסים לשם כלי נשק ומצודה. ולדעת הכל אין פורסים בה מצודות ואין מפשילין לתוכה חבלים - כדי שלא תהא רגל גואל הדם מצויה שם.

כללו של דבר: יש לדאוג שהגולים לתוכה יוכלו לחיות בה כהוגן (הוא ינוס... וחי. ולכן תלמיד שגלה - מגלים רבו עמו. וכן רב שגלה - מגלים ישיבתו עמו), ויהיו מוגנים מיד גואלי הדם. עיר שרובה רוצחים - אינה קולטת. עיר שאין בה זקנים - מחלוקת ר' אמי ור' אסי (ור' אלעזר). להלכה - אינה קולטת.

על פרשיות הדרכים בכל הארץ, היו מציבים שלטי 'מקלט' להורות לרוצח את דרכו. חייבים ב"ד לתקן הדרכים לערי מקלט ולהרחיבן ולהסיר מהן כל מכשול, ואין מניחים בדרך לא תל ולא גיא ולא נהר אלא עושים עליו גשר, כדי שלא לעכב את הבורח (רמב"ם הל' רוצח ושמירת הנפש ה,ה).

כד. א. מה דרשו מסמיכות הכתובים את בצר במדבר... וזאת התורה?

ב. כיצד נדרש הכתוב אהב כסף לא ישבע כסף, ומי אהב בהמון לא תבואה?

ג. מה דרשו ממי טוב יום בחצריך מאלף?

ד. מנין שבדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו?

ה. על מי מוסב המשפט ולו אין משפט מות?

ו. מה למדים מן הכתוב: ושלחו זקני עירו ולקחו אתו משם?

ז. מה למדים מוזה דבר הרצח?

א. את בצר במדבר... וזאת התורה - דרש רבי יוחנן שדברי תורה קולטים כערי המקלט. אבעית אימא: בשעה שעוסק בה, שנקלט מפני גואל הדם. ואב"א: קולטין ממלאך המות.

ב. אהב כסף לא ישבע כסף – דרשו על משה רבינו ע"ה, שהכין שלש ערי מקלט הגם שידע שאינן קולטות אלא כל השש.

ומי אהב בהמון... – למי נאה ללמד בהמון, מי שכל תבואה שלו (ר' סימאי);
כל האוהב (למלמד) בהמון – לו תבואה / – יהיו לו בנים תלמידי חכמים (רבנן ואיתימא רבה בר מרי);
כל האוהב ללמוד / ללמד בהמון (= עם חברים רבים) – לו תבואה (רב אשי; רבינא).

ג. כי טוב יום בחצריך מאלף – אמר הקב"ה לדוד: טוב לי יום אחד שאתה עוסק בתורה לפני, מאלף עולות שעתידי שלמה בנך להקריב לפני ע"ג המזבת.

ד. אמר רב הונא (אמר רבי אלעזר): מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים למדנו, בדרך שאדם רוצה לילך, בה מוליכים אותו; כתוב לא תלך עמהם וכתוב קום לך אתם; אני... מדריכך בדרך תלך; אם ללצים – הוא יליץ, ולענוים – יתן חן.

ה. ולו אין משפט מות. רב הונא אמר (וכ"ה דעת תנא דברייתא): מוסב על גואל הדם, שאם הרג את הרוצח בדרך לעיר מקלט – פטור [כי אם הכוונה על הרוצח עצמו, הלא כבר נאמר בהמשך והוא לא שָׁנָא לו מתמל שלשם]. ובברייתא אחרת פרשו על הרוצח, שלא היה ראוי למות כיון שהרג בשגגה. הלכה כדעה ראשונה, שגואל הדם שמצא את הרוצח בדרך והרגו אינו נהרג.

ו. ושלחו זקני עירו ולקחו אתו משם. ר' יוסי בר' יהודה למד מכאן שכל ההורגים, הן בשוגג הן במזיד – מקדימים תחילה לעיר מקלט, ואחר כך בית דין שולחים ומביאים אותם משם לדונם. [ורבי חלק בברייתא ונקט שאין זו שורת הדין, אלא שדיבר הכתוב על הרוצח במזיד שטועה וסבור לגלות ולהיקלט, וצוה הכתוב להוציאו משם להישפט].

הרמב"ם פסק כרבי יוסי ברבי יהודה [ואעפ"י שהלכה כרבי מחברו, אך הואיל ולא הוזכרה דעת רבי במשנתנו אלא בברייתא, פסק הרמב"ם כמשנה (עפ"י לקוטי הלכות ועוד)].
עוד דרש מכאן רבי אלעזר: עיר שאין בה זקנים – אינה קולטת. ונחלקו בדבר רבי אמי ורבי אסי, האם הזקנים מעכבים או למצוה בעלמא.

ז. וזה דבר הרצח – אומר לו הרוצח לגואל הדם שמצאו בדרך: אל תנהג בי מנהג שופכי דמים, בשגגה בא מעשה לידי. כן דרש רבי מאיר. [ואילו חכמים סוברים ששני תלמידי חכמים שמתלויים עמו, הם האומרים זאת לגואל הדם (וכן פסק הרמב"ם)].
ועוד דרשו (יב): מדבר הרצח על רוצח שגלה לעיר מקלטו ורצו אנשי העיר לכבדו, יאמר להם רוצח אני [אמרו לו: אעפ"כ – יקבל מהם].

דף יא

כה. תפירות התפלין וספר-תורה – ממה כשר לעשות?